

Inhoud

Inleiding	II
1 Verlangen naar verandering	18
2 Er kan zoveel	38
3 Superdijken	54
4 Leven met het landschap	73
5 Eco-optimisme	95
6 Wat is vooruitgang?	115
7 Boeren zijn de oplossing	135
8 Durf te dromen	162
9 Een paleis voor de mensen	185
10 De kracht van verbinding	216
Tot slot	243
Dankwoord	249
Literatuur	250
Geraadpleegde websites	261

Inleiding

Tien jaar geleden was ik op bezoek bij Daan Roosegaarde in zijn studio op een oud haventerrein in Rotterdam. De ambitieuze jonge kunstenaar en uitvinder was op dat moment wereldnieuws vanwege zijn uitvinding de Smog Free Tower. Het metershoge apparaat, waarvan die dag een exemplaar op het gazon in de achtertuin van de studio stond, is in staat om de lucht in de directe omgeving te zuiveren van fijnstof. Volgens de berekeningen van wetenschapper en mede-bedenker Bob van Ursem, zou het gaan om dertigduizend kubieke meter lucht per uur. Daarmee zou de toren heel lokaal schone plekken kunnen creëren in een zwaar vervuilde omgeving, vertelde Roosegaarde. Hij zag pleintjes en parkjes voor zich waar mensen zorgeloos konden spelen, lezen of kletsen, zonder zich druk te hoeven maken over de lucht die ze inademen.

In de open werkruimte van het volledig gerenoveerde fabrieksgebouw liet de ambitieuze denker een doorzichtig zakje zien met daarin een soort donker gruis. Dat was geconcentreerd fijnstof uit Beijing, vertelde hij, uit de lucht gezogen toen hij met zijn uitvinding aan andere kant van de wereld was. Daar, in de zogenaamde ‘smoghoofdstad van de wereld’, was het idee voor de toren ooit ontstaan en juist daar wilde hij laten zien dat leven in schone lucht een haalbaar idee is. In China vielen aan het begin van deze eeuw jaarlijks meer dan twee miljoen doden als gevolg van de slechte luchtkwaliteit, maar ook in Nederland was en is er volop reden tot zorgen.

De Smog Free Tower kreeg wereldwijd aandacht, maakte een reis langs verschillende continenten en werd in binnen- en buitenland omarmd als een symbool voor verandering en vooruitgang. Niet zozeer omdat het een werkelijke oplossing zou kunnen zijn voor het immense probleem van de luchtvervuiling, maar omdat het liet zien dat een andere manier van denken wel degelijk verandering teweeg kan brengen. ‘Het is misschien niet het antwoord op al onze problemen,’ zei toenmalig burgemeester van Rotterdam Ahmed Aboutaleb bij de officiële onthulling van de toren. ‘Maar dat hoeft ook niet. Het doel is om een ander perspectief te bieden, een verfrissende benadering voor een wereldwijd probleem.’

Diezelfde verfrissende benadering is hard nodig bij het oplossen van de immense vraagstukken waar we ons als land, als samenleving en als mensheid als geheel voor gesteld zien. We worstelen met een beklemmende angst over het voortbestaan van de planeet en de mensheid. Is de aarde over, vijftig, honderd, tweehonderd jaar nog wel bewoonbaar? De economische groei en welvaart die in Nederland en de rest van de westerse wereld in de afgelopen honderdvijftig jaar zijn gerealiseerd, hebben diepe sporen achtergelaten in het landschap, de bodem en de lucht die we inademen. Gaia is in de problemen, schreef de gerenommeerde, veelzijdige wetenschapper James Lovelock al in 2009, verwijzend naar de oermoeder Gaia uit de Griekse mythologie, godin van de natuur en de aarde. Gaia is volgens Lovelock besmet met een virus dat *homo sapiens* heet: ‘Mensen vernietigen ecosystemen, ze roeien soorten uit met duizenden tegelijk en ontwrichten klimaten.’

Hoeveel kan er veranderen in een decennium? Zijn er in de tien jaar dat ik me als journalist verdiepte in dit on-

derwerp al iets opgeschoten met het vinden van werkelijke oplossingen? Na honderden gesprekken, interviews, reportages en gelezen stukken en documenten, kan ik zeggen dat we in het afgelopen decennium grote stappen voorwaarts hebben gezet. Want hoewel de politieke wind soms guur is en de feiten en cijfers over de staat van het land en de wereld vaak somber stemmen, zie ik dat de noodzakelijke grote veranderingen op kleine schaal al vorm krijgen. Geleidelijk aan ontstaan de contouren van een land en een samenleving waarin het welzijn van de mens en het welzijn van de natuurlijke leefomgeving hand in hand gaan.

Filosoof en historicus Philipp Blom constateert dat we als mensheid op een kantelpunt staan en aan het begin van een kwalitatief andere maatschappij. Er ontstaat op dit moment een structuur die wij nog niet zien, en nog niet snappen, zegt hij in *De Groene Amsterdammer*. Hij vergelijkt de huidige tijd met die van de Copernicaanse revolutie. Vierhonderd jaar geleden kwamen we erachter dat het universum niet om de aarde en de mens draait maar dat de aarde en de mens rondjes om de zon draaien. Nu komen we erachter dat de aarde niet voor ons is gemaakt om onbeperkt te gebruiken voor onze eigen behoeften maar dat we deel uitmaken van een ecosysteem waarin alles van elkaar afhankelijk is. De komende tientallen of zelfs honderden jaren zullen volgens hem in het teken staan van een 'diepgaande, groene transformatie' die gepaard gaat met het construeren van een maatschappij 'die beter is dan wat we vandaag hebben.'

Dit boek gaat over die ingrijpende transformatie, en over de nog onbekende toekomst die we aan het vormgeven zijn.

Het is geen doemverhaal, maar een verhaal over vooruitgang, hoop en de menselijke kracht om te veranderen als de omstandigheden daarom vragen. Dat heeft de mens altijd gedaan, zwerfend op zoek naar voedsel, vruchtbare grond en een betere toekomst. Reizend door het land zocht ik naar mensen, initiatieven en ideeën die ons de weg wijzen naar een andere manier van leven. Hoe kunnen we de samenleving en de inrichting van ons land zo vormgeven dat het niet ten koste gaat van onze leefomgeving en geen verdere schade toebrengt aan de bodem en de ecosystemen waarvan we afhankelijk zijn? Wat betekenen de veranderingen die nodig zijn voor de woningbouw, de economie, de energievoorziening en het landschap? Hoe ziet ons land er over tien, vijftig of honderd jaar uit?

Op de meest uiteenlopende plekken sprak ik met pioniers, uitvinders en denkers, met boeren, ondernemers, ontwerpers, betrokken bewoners, politici en activisten. Allemaal proberen ze op hun eigen manier antwoorden te vinden op de vraagstukken die voor ons liggen. De een doet dat met zijn handen en voeten, met schimmels of mest, een ander doet het vanachter een bureau, zoekend naar de woorden of beelden die we nodig hebben om de toekomst die we ambiëren te verbeelden.

Dit boek borduurt voort op mijn vorige boek *Een klein land met verre uithoeken*. Daarin maakte ik een reis om te laten zien hoe onze manier van denken, plannen en bouwen het land in de afgelopen zeventig jaar heeft gevormd. Nu kijk ik juist vooruit, naar het nog onbeschreven blad dat de toekomst is en de mogelijkheden die we hebben om het op onze eigen manier in te vullen.

Bij de inrichting van ons land komt een grote hoeveelheid urgente onderwerpen samen, die in dit boek allemaal aan bod komen. Ik bespreek hoe de zeespiegelstijging kansen biedt voor een verbetering van het landschap, hoe boeren een cruciale rol kunnen spelen bij het herstel van de natuur en hoe de vergrijzing mogelijkheden biedt voor een meer gemeenschappelijke en minder individualistische vorm van woningbouw. Tijdens een bezoek aan de Veluwe hoor ik dat we de oude structuren van de bodem en het water weer moeten omarmen als uitgangspunt bij de inrichting van het land en in het noorden van Friesland zie ik hoe dat er in de praktijk uit kan zien. Ik laat me inspireren door voormalig Rijksbouwmeester Floris Alkemade, die de bijzondere gave heeft om filosofie, ruimtelijke ordening, architectuur en het welzijn van de samenleving met elkaar te verbinden: als je de opgaven op de juiste manier met elkaar in verband brengt, komen de oplossingen vanzelf, legt hij uit. Aan het einde van dit boek komen we aan in Culemborg, een zeer gemiddelde en toch unieke stad in het midden van het land, waar de grote opgaven op een bijzondere manier bij elkaar komen. Daar wordt duidelijk dat de manier waarop we onze dorpen, steden en buurten inrichten bepalend kan zijn voor ons welzijn, voor het functioneren van plaatselijke gemeenschappen en voor de samenleving als geheel.

Onderweg komt ook de rol van technologie aan bod. De razendsnelle technologische ontwikkelingen bieden ons ongekende mogelijkheden. Maar hoe willen we die technologie gebruiken en wie heeft daarbij de regie?

Dit verhaal begint in Wijk aan Zee, het dorp onder de rook van staalbedrijf Tata Steel. Nergens is de botsing tussen het verleden en de toekomst van Nederland zo duidelijk zicht-

baar als hier. Het staalbedrijf is geworden tot een symbool van een oude manier van denken, van financieringsmodellen en een bestuurscultuur die meer oog hebben voor het verleden dan voor de toekomst. In zijn huidige vorm past de staalfabriek vooral bij de wensen en behoeften van de industriële samenleving die we niet meer zijn, terwijl die een obstakel vormt bij de overgang naar de samenleving die we de komende decennia, of misschien wel de komende honderden jaren zullen worden. Want als we met een frisse blik kijken naar Wijk aan Zee, de Noordzee, de duinen, het polderlandschap en de groeiende hoofdstad in de verte, zouden we er dan nu voor kiezen om juist daar een staalfabriek te bouwen? Of zouden we dan kiezen voor iets heel anders?

Ik ga op bezoek bij Pieter van Duijn, selfmade man en oud-medewerker van de Koninklijke Hoogovens. Als het aan hem ligt, maakt het staalbedrijf plaats en verrijst op het terrein een moderne, duurzame stadswijk met duizenden woningen, werkplekken en voorzieningen die horen bij het leven in de eenentwintigste eeuw. Grote vellen papier met daarop de tekeningen, rekensommen en andere details liggen in de woonkamer van zijn zelfgebouwde villa. Volgens Van Duijn staat niets de uitvoering van de plannen in de weg. Zelf de financiering voor het uitkopen van Tata Steel is al rond, zegt hij. Maar dan moeten we wel aandurven om het anders te doen.

Of zijn plannen realistisch zijn? Net als de Smog Free Tower van Roosegaarde zijn ze in ieder geval vernieuwend, prikkelend en hoopgevend – eigenschappen die we juist nu nodig hebben. Net als veel andere mensen in dit boek is van Duijn een dromer, een pionier en een beetje een vreemde vogel. Dat moet je ook wel zijn als je het aandurft om de

strijd aan te gaan met ingesleten aannames, eeuwenoude zekerheden en diepgewortelde machtsstructuren. Maar werkelijke verandering begint juist daar, bij de mensen die zien dat het anders kan, dat de toekomst veel te bieden heeft als we het oude pad verlaten en een nieuwe weg inslaan.

Verlangen naar verandering

Het uitzicht vanaf het duin is spectaculair. Een kalme Noordzee onder een strakblauwe lucht, de stille straten van het gemoedelijke Wijk aan Zee en daarachter, richting het noorden, duinen zover als het oog kan zien. Een glooiend landschap van helmgras, bossen, moerassige valleien, heidevelden en meertjes, dat duizenden jaren geleden vorm kreeg en een zeldzame hoeveelheid planten en dieren herbergt. Er leven reeën, marters en wilde paarden, koperwieken en kramsvogels en in het voorjaar klinkt bij het vallen van de avond het gezang van de nachtegaal. Verderop, verscholen in het groene duinlandschap, liggen idyllische dorpen als Bergen, Schoorl, Groet en Egmond.

Boven op het duin wandelt een bewoonster voorbij met haar hond. ‘Mooi hè?’ zegt ze met een glimlach. Ze komt van de andere kant, het zuiden, waar zich vanaf de voet van het duin een totaal ander landschap uitstrekt: het immense terrein met fabrieksgebouwen, loodsen en schoorstenen van staalfabrikant Tata Steel. Uitkijkend over de zee, het groen en de industriële vlakte, is het moeilijk voor te stellen dat het ooit een goed idee leek om juist hier, midden in de natuur, een van de grootste en meest vervuilende fabrieken van het land te bouwen.

Inmiddels zijn we gewend aan de rokende schoorstenen in de duinen maar het had zomaar anders kunnen lopen. Het plan om een staalfabriek te bouwen in Nederland ontstond

tijdens de Eerste Wereldoorlog. De wereldhandel viel stil en Engeland en Duitsland gebruikten het staal dat ze produceerden voor het fabriceren van oorlogsmateriaal. Voor Nederland bleef er weinig over. Om zo'n situatie in de toekomst te voorkomen koos Nederland voor eigen productie. Over de meest geschikte locatie voor de staalfabriek, de Koninklijke Hoogovens, was enige twijfel. De mijnstreek in Zuid-Limburg en de haven van Rotterdam waren ook serieuze kandidaten, maar vanwege de ligging aan zee en aan het Noordzeekanaal en vanwege de vaste ondergrond in het duingebied viel de keuze op de locatie bij IJmuiden, op de grens met Wijk aan Zee.

In en rondom Wijk aan Zee overheerste enthousiasme over de komst van een grote ijzer- en staalfabriek, destijds een symbool van vooruitgang, innovatie en welvaart. De fabriek leverde banen op, geld, nieuwe bedrijvigheid, voorzieningen, opleidingsmogelijkheden en inkomsten uit export. De regio rondom de monding van het Noordzeekanaal zou het kloppend hart worden van een nieuwe industrie van nationaal belang. In eerste instantie werd een paar honderd hectare duingebied aangekocht. Inmiddels beslaat het hele complex achthonderddertig hectare, waarvan zevenhonderdvijftig hectare industriegebied, ongeveer hetzelfde oppervlakte als de binnenstad van Amsterdam, met daarop zes ovens, een cokesfabriek, een walserij, een cementfabriek en een kunstmestfabriek en een bedrijfsschool. Maar waar in het centrum van de hoofdstad meer dan honderdduizend mensen werken en ruim tachtigduizend mensen wonen, werken bij Tata Steel negenduizend mensen en woont er niemand.

Om de concurrentiepositie van de fabriek in een veranderende wereld en een veranderende economie te behouden volgde vanaf de jaren zestig een periode van specialisatie in